

Олена ТКАЧУК

МНОЖИННІСТЬ КУЛЬТУРНОЇ САМОБУТНОСТІ ДЖОЗЕФА КОНРАДА

Стаття присвячена проблемі бікультуралізму класика англійської літератури польського походження Джозефа Конрада. Психологічний портрет письменника близький англійській культурі, а морально-етична проблематика його творів обумовлена сповіданням лицарського кодексу честі, що сприяє його надзвичайній популярності й досі.

Ключові слова: космополітизм, європейський, національність, культура, шляхетський кодекс, неоромантизм.

Щиру зацікавленість до епістолярної та літературної спадщини Джозефа Конрада виявляли видатні митці В. Вульф, А. Мальро, А. де Сент-Екзюпері, Р. П. Уоренн, М. Лаурі, Дж. Вейн. Вплив польського письменника відчувається у творчості Г. Гріна, Ф. С. Фіцджеральда, В. Фолкнера, Е. Хемінгуей¹. «Провідний англомовний романіст свого часу»², письменник польського походження Дж. Конрад досліджується не тільки у Великій Британії та Польщі, країнах, які в силу біографічних обставин особливо вплинули на формування творчої особистості письменника, а і в Австралії, Бразилії, Індії, Канаді, Колумбії, Кореї, Малайзії, США, Чилі та ін. У 2007 році ЮНЕСКО внесла 150-ту річницю з дня народження Дж. Конрада до календаря річниць і визначила його твори як частину світового культурного надбання.

Сучасними зарубіжними дослідниками твори Дж. Конрада одноставно вважаються шедеврами (А. Сіммонс, Дж. Х. Стейп, Г. Стюарт³), але подекуди, не схожі ні на що написане досі на цю

Зарубіжна література

тему, на початку творчого шляху письменника вони називалися «поверховими казками про морські

¹ Соколянський М. Джозеф Конрад о литературе // Вопросы литературы. – 1978. – № 7. – С. 202-206. – С. 203.

² Stape J. H. The Several Lives of Joseph Conrad. – New York : Pantheon Books, 2007. – 369 p.

³ Simmons A. Joseph Conrad: Critical Issues. – New York : Palgrave Macmillan, 2006. – 239 p.; Stape J. H. The Several Lives of Joseph Conrad. – New York : Pantheon Books, 2007. – 369 p.; Stewart G. Joseph Conrad // The World Book Encyclopedia. – Chicago; London; Sydney; Toronto : a Scott Fetzer company, 1994. – In 24 v. – V. 4. – 1216 p.

пригоди»⁴, а їх автор – «польським Джеком Лондоном»⁵. Надзвичайної популярності твори Дж. Конрада набувають лише з 1920-х років ХХ століття, коли стають об'єктом пильної уваги кінематографістів (Л. Дейвіс, І. Свінціцька), хоча присвячені їм дослідження з'являються вже з початку століття. Тоді ж постать Дж. Конрада вже ставилася поряд з Шекспіром, Шеллі, Браунінгом, Мередітом, Уїтменом «like many other great writers» (Х. Уолпол)⁶, Достоевським, Мередітом, Уїтменом та Флобером (Р. Керл)⁷, у сучасних дослідженнях він відкрито оголошується англійським генієм з Польщі (М. С. Бредбрук), несхожим ні на кого нонконформістом (О. Андреас) та визначається одним з найталановитіших романістів сучасності (У. Аллен).

Ще у 1914 році Х. Уолпол, звернувши увагу на існування декількох культур у світогляді письменника, зазначає: «Якщо зважити на три умови, на фоні яких розвивалася особистість Дж. Конрада, – Польща, море та традиції англійської сільської місцевості, то з легкістю можна усвідомити, яким чином це могло сформувати художника»⁸, але безпосередньо питання космополітизму Дж. Конрада починає обговорюватись в англомовних наукових працях з 70-тих років ХХ століття з появою роботи Н. Шеррі «Conrad and his world»⁹. У А. Гіллона космополітичність польського письменника висвітлюється у двох роботах: «Conrad and Shakespeare and Other Essays»¹⁰ та «Joseph Conrad»¹¹. Робота Е. Фотержила «Secret Sharers: Joseph Conrad's Cultural Reception in Germany»¹² досліджує резонанс перекладів «космополітичних» творів Дж. Конрада у нацистській Німеччині (як зазначає О. Столяренко, «читачі Конрада знаходили у його героїв повагу до гідності людини, яку вони вважали частиною гуманізму та справжньої культури – антитези фашистської моралі

⁴ Stewart G. Joseph Conrad. Op. cit. – P. 973.

⁵ Столяренко О. Рецепція і польський контекст творчості Джозефа Конрада // Українська полоністика. – 2007. – Вип. 3–4. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І Франка, 2006–2007. – С. 331–337. – С. 331.

⁶ Walpole H. Joseph Conrad. – New York : Henry Holt and Company, 1914. – 138 p. – P. 69.

⁷ Curle R. Joseph Conrad: A Study. – New York : Doubleday, Page and Company, 1914. – 266 p. – P. 2.

⁸ Walpole H. Joseph Conrad. Op. cit. – P. 9.

⁹ Sherry N. Conrad and his world. – London : Thames & Hudson, 1972. – 128 p.

¹⁰ Gillon A. Conrad and Shakespeare and Other Essays. – New York: Astra Books, 1976. – 245 p.

¹¹ Gillon A. Joseph Conrad. – New York: Twayne Publishers, 1982. – 210 p.

¹² Fothergill A. Secret Sharers: Joseph Conrad's Cultural Reception in Germany. – Bern : Peter Lang, 2006. – 274 p.

та культури нігілізму»¹³). В Польщі космополітичність творчості Дж. Конрада досліджується Р. Дибоським та Новаковським.

В Україні проблема національної ідентифікації творчості Дж. Конрада розглядається в ракурсі питань мовного та національного самовизначення (О. Столяренко), розбіжностей мовної, державної, етнічної та національно-літературної ідентичностей (О. Веретюк), національних особливостей українсько-польського коріння письменника (С. Яковенко)¹⁴. Думки дослідників загалом збігаються щодо специфіки космополітизму Дж. Конрада. Так, Дж. Х. Стейп вважає, що Дж. Конрад, за його висловом, – людина «множинної культурної самобутності»¹⁵, А. Гіллон – «Конрад мав подвійну національність: він був поляком, про що свідчили його твори та водночас захоплювався Англією»¹⁶. О. Столяренко вказує, що Р. Дибоський та Новаковський, зазначаючи цю особливість творчості польського митця, стверджують при цьому, що «він був космополітичним письменником, якого не можна вмістити у певні вузькі рамки»¹⁷. А. Гіллон впевнений, що витoki «літературного космополітизму» Дж. Конрада лежать саме в його польському походженні, адже «його батько, Аполлон Коженювський, створив атмосферу націоналізму, ненависті до Росії та любові до французького романтизму та Шекспіра»¹⁸. О. Столяренко, вказуючи на певну маргінальність особистості письменника, зазначає, що ані в Польщі, ані в Англії Дж. Конрад «не почувався як вдома». Відомий як англійський письменник, Дж. Конрад так і не став національним письменником для англійців, а ставши культовою фігурою для польської культури, був звинувачений у зраді національних інтересів¹⁹.

Глибоко-патріотичні національно-спрямовані польські

¹³ Столяренко О. Рецепція і польський контекст творчості Джозефа Конрада. *Op. cit.* – С. 331.

¹⁴ Веретюк О. Скажи мені, хто я?: (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора) // Слово і час. – № 12. – С. 69-72; Яковенко С. Вигнання з «дому» природи: «Серце пільми» Джозефа Конрада і польська традиція // Питання літературознавства. – 2009. – Вип. 77. – С. 271-279.

¹⁵ Stape J. H. *The Several Lives of Joseph Conrad.* – New York : Pantheon Books, 2007. – 369 p.

¹⁶ Gillon A. *Conrad and Shakespeare and Other Essays.* *Op. cit.*

¹⁷ Столяренко О. Рецепція і польський контекст творчості Джозефа Конрада. *Op. cit.* – С. 333.

¹⁸ Gillon A. *Conrad and Shakespeare and Other Essays.* *Op. cit.*

¹⁹ Столяренко О. Рецепція і польський контекст творчості Джозефа Конрада. *Op. cit.* – С. 332.

переконання письменника зовсім не суперечили його позиціонуванню себе не як слов'янина, а як європейця в широкому значенні цього слова. М. Амосін підкреслює, що і «проблему етнокультурного самовизначення Польщі письменник розглядав у перспективі відштовхування від «східного коріння» («адже Конрад вважав, що його батьківщина взагалі не належить до слов'янського світу. У його інтерпретації Польща, з її католицизмом, демократичними традиціями і просвітництвом, завжди була органічною складовою Європи, розділяла західні „коди” суспільного життя і суспільної думки»²⁰).

«Кресова»²¹ шляхетська родина Дж. Конрада, хоч і збідніла, вирізнялася високим рівнем інтелектуальної і духовної освіти. Батько письменника, Аполо Коженювський, закінчивши Петербурзький університет у 40-х роках ХІХ століття, досконало знав англійську та французьку літератури, перекладав твори Шекспіра і В. Гюго польською мовою. Багатий родич, що виховував маленького Дж. Конрада після смерті батьків, Тадеуш Бобровський, також був людиною освіченою і добре знайомою з мистецтвом. Основи гуманітарних знань були закладені у майбутнього письменника ще у дитинстві. Знайомі Дж. Конрада, вказує Д. Урнов, зазначали, що «думав він французькою, писав англійською, а коли був тяжко хворий, марив польською»²². На світовій арені «рейтинг» освіти польської шляхти був особливо високим. Так, М. Оссовська, порівнюючи аристократичний етос Англії і Польщі, зазначає, що «докір у недостатній освіченості зазвичай не стосується» англійської та польської аристократії, тому що «в її бібліотеках зберігались не тільки мемуари, описи подорожей чи полювань. Приватні художні колекції, що збагатили не один музей, були нерідко чимось більшим, ніж аристократичним снобізмом чи вигідним розміщенням капіталу»²³.

Питання космополітизму часто було в орбіті думки і самого митця. Так, розмірковуючи про долі письменників Росії, Дж. Конрад, помічаючи тенденцію до космополітизму Івана Тургенєва, найбільш європеїзованого зі всіх російських письменників, найближчого до французького літературного канону, вагається, чи вважати Івана Тургенєва митцем власне

²⁰ Амосин М. Русская страда Джозефа Конрада // Нева. – 2007. – № 12. – С. 64-76.

²¹ Яковенко С. Вигнання з «дому» природи. *Op. cit.* – С. 272.

²² Урнов Д. М. Джозеф Конрад. – М. : Наука, 1977. – 128 с. – С. 3.

²³ Оссовская М. Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали / Общ. ред. А. А. Гусейнова; Вступ. ст. А. А. Гусейнова и К. А. Шварцман. – М. : Прогресс, 1987. – 527 с. – С. 152-153.

російським чи художником-космополітом, що переходить межі своєї національної приналежності: «Не було іншого письменника, так глибинно, всією своєю істотою національного. Але для неросійських читачів Росія Тургенєва не більше, ніж полотно, на якому незрівнянний зображувач людської природи наносить свої форми і фарби – під небом великого світу і в промінях його сонця», писав Дж. Конрад в есе про І. Тургенєва, цілком прозоро натякаючи на космополітичність його світогляду²⁴ (показово, що, незважаючи на відштовхування від російської літератури, дослідниками неодноразово зазначалося перебування Дж. Конрада під її впливом, особливо І. Тургенєва²⁵).

Досліджуючи причини еміграції Дж. Конрада, критики вказували на прагнення звільнення від необмеженої монархії, тиранії на його батьківщині. Сам Дж. Конрад у листах підкреслював головну рису свого характеру – свободу: «Я завжди залишаюся собою. Я людина зі сформованим характером. Зберігаючи вірність деяким поняттям, я не раб забобонів і схем і ніколи ним не стану. Моє ставлення до тих чи тих речей і мовних зворотів, мої погляди, мої творчі методи увесь час змінювались і надалі до певної міри будуть змінюватись. Відбувається це зовсім не тому, що я людина непостійна чи безпринципна, а тому, що я вільний. Чи, точніше сказати, тому, що скільки можу, я завжди прагну свободи»²⁶.

Т. Манн зазначав, що психологічний портрет письменника польського походження відповідав «духові англійської культури», тим самим визначивши вибір англійської мови для самовираження²⁷. При цьому Дж. Конрад «вніс в англійську прозу саме слов'янську інтенсивність психологічного бачення, збагативши її»²⁸. Сам митець був впевнений, що етичну та емоційну атмосферу певного місця та часу створює художня література («fiction creates the moral, the emotional atmosphere of the place and time»)²⁹. М. Соколянський зазначає, що в найкращих книгах письменника домінує саме морально-етична

²⁴ Амусин М. Русская страда Джозефа Конрада. *Op. cit.*

²⁵ Walpole H. Joseph Conrad. *Op. cit.* – P. 1.

²⁶ Конрад Дж. Письма // Иностранная литература. – 2000. – № 7. – С. 235-245. – С. 236.

²⁷ Столяренко О. Рецепція і польський контекст творчості Джозефа Конрада. *Op. cit.* – С. 335-336.

²⁸ Соколянський М. Джозеф Конрад о літературе. *Op. cit.* – С. 203.

²⁹ Conrad J. To Make You See // R. Di Gianni, K. Rompf. *Book of Fiction.* – New York ; London ; Madrid ; Motreal ; Tokyo; Toronto : McGraw – Hill, Inc., 1995. – P. 1198-1199. – P. 1198.

проблематика³⁰.

Блискучий англійський науковець та філософ, спадковий граф Б. А. В. Рассел, характеризував Дж. Конрада як «ригористичного мораліста», при цьому схвалюючи його життєві цінності: «У нашій діяльності ми були майже чужими, але нас ріднила певна загальна точка зору на людське життя і призначення людини, і це з самого початку пов'язувало нас особливо сильно»³¹. Рассел неодноразово висловлював глибоку симпатію до «традиційних цінностей», які захищав Дж. Конрад. Своє ставлення до спадщини шляхетської етики Рассел пояснював таким чином: «Віра у принцип особистої честі, хоч наслідки її бувають нерідко і абсурдні, а часами навіть трагічні, має під собою ґрунтовний фундамент <...> Якщо звільнити поняття честі від аристократичної пихи і схильності до насильства, то в ній залишиться дещо таке, що допомагає людині зберігати порядність і розповсюджувати принцип взаємної довіри у суспільних стосунках. Я не хотів би, щоб ця спадщина рицарського віку була зовсім загублена»³². В своїй автобіографії він називає Дж. Конрада «польським джентльменом-аристократом до кінчиків нігтів»³³, – англійського спадкового графа Б. А. В. Рассела з польським шляхтичем Джозефом Теодором Конрадом Коженювським ріднили цінності, які інакше можна назвати ще і шляхетським кодексом честі.

Вирішуючи складні художні екзистенціальні питання, Дж. Конрад розглядає життя під знаком «безперервної боротьби з ворожими йому силами, що коріняться у глибинах буття, але загрозу утаює в собі і буденна дійсність, що культивує моральний релятивізм і провокує поблажливо ставитися до жадібності, властолюбства і цинізму»³⁴. Мета художника, вважає він, – утвердити те, що відрізняє людину від тварини, а суспільство від стада чи примітивної орди. Хаосу буття необхідно протиставляти етичні та культурні цінності цивілізації, що містять почуття обов'язку, вірність моральним нормам і правилам поведінки, відповідальність за свою справу і за тих, з ким ти пов'язаний. І

³⁰ Соколянський М. Джозеф Конрад о літературе. *Op. cit.* – С. 203.

³¹ Russell B. The autobiography of Bertrand Russell (1872 – 1914). – In 3 vol. – London : George Allen and Unwin, 1967. – Vol. 1. – 498 p. – P. 207; Свінціцька І. Музей Джозефа Конрада в Бердичеві. *Op. cit.* – С. 154.

³² Оссовская М. Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали. *Op. cit.* – С. 154.

³³ Russell B. The autobiography of Bertrand Russell (1872 – 1914). – In 3 vol. – London : George Allen and Unwin, 1967. – Vol. 1. – 498 p. – P. 207; Оссовская М. Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали. *Op. cit.* – С. 84.

³⁴ Амузин М. Русская страда Джозефа Конрада. *Op. cit.*

Дж. Конрад залишається перш за все митцем, проголошуючи свій намір боротися за це силою слова : «Give me the right word and the right accent and I will move the world... Because written words have their accent too» («дайте мені слухне слово і вірний наголос і я переверну світ... Тому що написані слова теж мають велику силу») ³⁵.

Шляхетські поняття честі стають загальноприйнятим критерієм для вирішення конфліктів у прозі Дж. Конрада. Письменник розглядає загальнолюдські проблеми крізь призму універсальних цінностей відданості, мужності та наполегливості у тяжких обставинах ³⁶, здатності демонструвати найкращі риси своєї натури у, здавалося б, найбезнадійніших ситуаціях, проявляти той «незнаний інстинкт, який примушує людину підноситись над самою собою – звичайною і обмеженою» ³⁷ (яскравим, в певному сенсі дидактичним рицарським кодексом захоплювались епохи романтизму та неоромантизму. У світоглядній позиції письменника М. Оссовська вбачає такий романтизм, що виходить далеко за межі літературної течії ³⁸). На думку Н. Шеррі, «літературний космополітичний дух» Дж. Конрада пов'язаний з його життєвим досвідом моряка, який побував у багатьох частинах світу, що і відбилосся у змалюванні екзотичної атмосфери оповідей ³⁹, яку А. Гіллон називає «космополітичною». В свою чергу, досягнення Дж. Конрада як романіста пов'язані саме з його космополітизмом, вважає А. Гіллон ⁴⁰.

О. Столяренко підкреслює, що «Конрада сприймали за чужоземця, що писав іноземною мовою, стверджували, що він не мав ані країни, ані мови. Хоча саме це і означав термін «космополітизм»: бути громадянином всього світу» ⁴¹. В тлумачному словнику англійської мови Вебстера термін «космополітичний», крім значення «marked by sophistication and savoir faire arising from urban life and wide travel» (позначений вишуканістю та знанням ноу-хау, пов'язаних з міським життям і далекими подорожами), має значення «marked by interest in,

³⁵ Conrad J. A Familiar Preface // Some Reminiscences by Joseph Conrad. – London : Eveleigh Nash, 1912. – 248 p. – P. 8.

³⁶ Gillon A. Conrad and Shakespeare and Other Essays. Op. cit.

³⁷ Амусин М. Русская страда Джозефа Конрада. Op. cit.

³⁸ Оссовская М. Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали. Op. cit. – P. 501.

³⁹ Sherry N. Conrad and his world. Op. cit.

⁴⁰ Gillon A. Joseph Conrad. Op. cit.

⁴¹ Столяренко О. Рецепція і польський контекст творчості Джозефа Конрада. Op. cit. – С. 335.

familiarity with, or knowledge and appreciation of many parts of the world: not provincial, local, limited, or restricted by the attitudes, interests, or loyalties of a single region, section, or sphere of activity: worldwide rather than regional» (позначений зацікавленістю чи знайомством з багатьма частинами світу: не провінційний, не місцевий, не обмежений стосунками, інтересами певного регіону чи сфери діяльності; скоріше світовий, ніж регіональний)⁴², що стосується постаті Дж. Конрада в повній мірі. На думку Дж. Петерса, творчий доробок «одного з найбільш інтригуючих і значущих романістів модернізму, чиї твори продовжують хвилювати читачів і ХХІ століття»⁴³, суттєво змінив англійський та європейський «літературний ландшафт»⁴⁴, адже «своєю власною «мудрістю» ледве чи може жити котра-небудь з сучасних європейських літератур», вважав М. Євшан⁴⁵.

В сучасному світі Джозеф Конрад по праву визнається одним з найвидатніших митців англійської і світової літератури, польським національним лідером (З. Найдер), який сприяв розвитку «транснаціональних культурних зв'язків» (Е. Фотержил)⁴⁶ та формуванню європейської історії культури.

⁴² Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. – In 3 v. – Chicago ; London ; Toronto ; Geneva ; Sydney ; Tokio ; Manila : Encyclopaedia Britannica, Inc., 1966. – V. 1. – 1016 p. – P. 514.

⁴³ Peters J. G. The Cambridge Introduction to Joseph Conrad. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 158 p.

⁴⁴ Simmons A. Joseph Conrad: Critical Issues / A. Simmons. – New York : Palgrave Macmillan, 2006. – 239 p.

⁴⁵ Євшан М. Сучасна польська література і її вплив на нашу // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упоряд., передмова та примітки Н. Шуміло. – К. : Основи, 1998. – С. 307–313. – С. 311-312.

⁴⁶ Fothergill A. Secret Sharers: Joseph Conrad's Cultural Reception in Germany. Op. cit.

Елена Ткачук.

***Множественность культурной самобытности
Джозефа Конрада***

Статья посвящена проблеме бикультурализма классика английской литературы польского происхождения Джозефа Конрада. Психологический портрет писателя близок английской культуре, а морально-этическая проблематика его произведений обусловлена признанием рыцарского кодекса чести, что способствует его чрезвычайной популярности и сегодня.

Ключевые слова: космополитизм, европейский, национальность, культура, аристократический кодекс, неоромантизм.

Olena Tkachuk.

Plurality of cultural originality of Joseph Conrad

This article is devoted to the problem of biculturalism by Joseph Conrad, the classic of English literature of Polish descent. The psychological portrait of the writer closes to the English culture, and moral problems of his works caused by knightly code of honor, which now contributes to its extraordinary popularity.

Keywords: cosmopolitanism, European, nationality, culture, noble code, neoromanticism.